

Ekrem Buğra
Ekinci
Prof. Dr.,
Marmara
Üniversitesi

Önce asarım, sonra muhakeme ederim YAKIN TARİHİN DEHŞET MAKİNESİ: İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ HÂKİMLERİNİN, KENDİLERİNİ ADALET DAĞITMAKLA MEMUR GÖRMEDİKLERİ AŞİKÂRDI. MAHKEMEDEKİ TAVIRLARI VE BEYANLARI İLE HATIRATLARI, ZAMANIN İCABINA VE İKTİDARIN ARZUSUNA GÖRE HAREKET ETTİKLERİNİ GÖSTERMEKTEDİR. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ'NDE NE KANUN NE HUKUK İŞLİYORDU. ADI MAHKEME OLMAKLA BERABER BU KURUMLAR, MECLİS TARAFINDAN SEÇİLMİŞ HUKUKÇU OLMAYAN POLİTİKACILARIN HÂKİMLİK YAPTIĞI BİRER DEHŞET MAKİNESİ İDİ.

Charles Dickens'in belki de en iyi romanı olan, vefa ve fedakârlık üzerine yazılmış *İki Şehrin Hikayesi*'ni okuyanlar bilir. Fransız İhtilali'nin o dehşetli günlerinde eski rejimin adamı olarak görülenler, basit halk mahkemelerine çıkarılmakta, kendilerine müdafaa imkânı bile verilmeden itham edilip giyotine gönderilmekteydiler. Roman da mahkemeler tasvir edilirken, en ön sırada oturup bir yandan örgü örerken, bir yandan da "İdam!" diye bağırarak halk temsilcisi sevimsiz Madame Defarge figürü dikkat çeker. Bu, hak ve adalet tanımayan, acımasız komitacı tipinin emsalsiz bir numunesidir.

Her inkılap/ihtilal muhaliflerini sindirmek üzere çeşitli tedbirler almıştır. Fransa'da, Rusya'da, Çin'de, Almanya'da da böyle olmuştur. Ankara hükümeti de 1793 tarihli Fransız İhtilal Mahkemeleri'nden ilhamla, çeşitli şehirlerde İstiklâl Mahkemesi kurdu. Bunlar 11 Eylül 1920-17 Şubat 1921; 23 Temmuz 1921-1 Ağustos 1922 ve 22 Ocak 1923-2 Mart 1927 olmak üzere üç ayrı devrede ve farklı gayelerle faaliyet göstermiştir.

Ankara hükümeti altında İstanbul hükümetinden apayrı bir otorite olmasına rağmen, Padişah/Halife'ye hürmette kusur etmeyerek, onun namına siyasi iktidarı kullanıyor intibamı vermeye çalıştı. Ancak böyle düşünmeyen İstanbul, bir yandan Ankara'yı tatlılıkla yola getirmenin yollarını ararken, öte yandan halkı, neo-İttihatçı bir isyan olarak gördüğü bu harekete karşı mukavemete çağırıyordu. Bu meyanda hareketin bazı ileri gelenleri idama mahkûm edilmiş, hareketin 'huruç ale's-sultan' (meşru hükümete isyan) olduğuna dair ulema-dan fetva alınıp neşredilmişti. İstanbul'daki Osmanlı hükümetini meşru kabul eden halkın büyük bir kısmı, yıllardır süren harplerden de usandı için Ankara hükümetinin askerlik ve

sair mükellefiyetlerine uymayı reddedererek dağa çıkmış, bir kısmı daha da ileri giderek silahlı isyana kalkışmıştı. Memleketin dört bir yanında patlak veren ve Ankara'yı hayli uğraştıran bu isyanlar, Anadolu'da bir iç harp manzarası arz eder olmuştu.

İstanbul'a itaatkâr görüntüsünün zaaf eseri olarak anlaşılmasını istemeyen Ankara, sözünü dinlemeyenlere karşı güç kullanmaya karar verdi. Bir yandan Kuva-yı Seyyare ve Kuva-yı Milliye adındaki mahalli milisler vasıtasıyla halka boyun eğdirmeye çalışırken, öte yandan da bunun kanunî zeminini teşkil etmeye girişti. Meclis açıldıktan bir hafta sonra 29 Nisan'da çıkarılan 'Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesi şöyledir: "Makam-ı muallâ-i hilâfet ve saltanatı ve memâlik-i mahrusa-i şâhâneyi yed-i ecâ nibden tahlis ve taarruzâtı def maksadına matuf olarak teşekkül eden büyük millet meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet

DEMOKRASİYİ MÜDAFAAYA 5 YIL KÜREK CEZASI

4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılarak her türlü muhalefet yasaklandı, basın sansüre sokuldu. İkinci devrede faaliyet gösteren İstanbul İstiklâl Mahkemesi çok meşhurdur. Halifelik taraftarı muhalif gazeteciler Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman), Velid (Ebüzziya) ve Ahmet Cevdet Bey ile eski Dersim mebusu ve İstanbul baro reisi Lütfi Fikri (Düşünsel) Bey'e mahkûmiyet verildi. Lütfi Fikri Bey bir gazeteye verdiği mülakatta meşruiyeti (demokrasiyi) müdafaa ettiği için 5 yıl kürek cezası aldı.

İzmir'de kurulan İstiklâl Mahkemesi.

veya ifsâdatta bulunan kesân, vatan hâini addolunur.” Yani halifelîği, padişahlığı ve vatani, düşmandan kurtarmak için kurulan Ankara meclisine fiilî, sözlü veya yazılı muhalefette bulunanlar vatan haini sayılır. Suçlu görülenler, işin vasfına göre ya asılacak ya da kürek cezasına konacaktır. Çerkez Ethem gibi milislerin, bu kanun çerçevesinde kendi kafasına göre cezalar verdiği gerekçesiyle 11 Eylül tarihinde çıkarılan ‘Firariler Hakkında Kanun’ çerçevesinde meclise bağlı “fevkalade” mahkemeler kuruldu. Anayasa “fevkalade” mahkeme kurulmasını yasakladığı halde, itirazlara mani olmak için bu mahkemelere “İstiklâl Mahkemeleri” adı verildi. İstiklâl gibi bir mefhumu kim ne diyebilirdi ki?

İnsan, tavuk değildir

Kanunun mimarı Müdafaa-i Milliye Vekili (Milli Savunma Bakanı) Fevzi Paşa (Çakmak), daha Yunan ordusunun ilk taarruzunda ordunun çözüldüğünü, nereye asker gönderilse hemen dağıldığını, bazı taburların mevcudunun 4 kişiye indiğini ve askerî cezaların kifayetsizliğini gerekçe göstermiş; cezaların yetmediğini, firarilerin hayvanlarına ve mallarına el koymak, evlerini yıkmak veya yakmak gibi tedbirlerin caydırıcı olacağını söylemişti. Mecliste yalnızca Hamdullah Suphi'nin fevkalade mahkemenin anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıktığı kanunun kabulünün ardından Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır İstiklâl Mahkemeleri teşkil edildi. Ertesi gün İstiklâl Mahkemesi azaları bir beyanname neşrederek “hiçbir kanun maddesine bağlı olmadan

ceza verme salahiyetine sahip olduklarını” ilan ettiler.

Enteresandır ki, isyan mıntıkası olmadığı halde Ankara'da da bir İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. En sıkı çalışan mahkeme de bu olmuştur. Sadrazam Damat Ferit Paşa'dan başka, Sevr Muahedesini imzaladıkları gerekçesiyle Hâdi, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Reşat Halis Beyler gıyaben idama mahkûm edildiler. İngiliz casusu Hintli Mustafa Sagir'in, Gizli Komünist Partisi (Yeşil Ordu) mensuplarının, Ankara hareketini bastırmak için İstanbul'dan gönderilen Hilafet Ordusu (Kuva-yı İnzibatiye) efradının, başta Ankara hareketinin bir numaralı vurucu gücü olan, ancak sonradan tehlike hâline gelerek isyan eden Çerkez Ethem avenesinin muhakemesi burada oldu. Mahkemenin baktığı 13.096 davada 470 beraat, 435 idam kararı verildi. 108 idam hemen infaz edildi.

İsyanların bastırılması ve İnönü zaferi ile hasıl olan nikbin (optimist) hava çerçevesinde meclis, 17 Şubat 1921 tarihin-

de aldığı bir kararla, Ankara'daki hariç, İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyetlerini durdurdu. Ancak 1921 Temmuz'unda Ankara birliklerinin Kütahya ve Eskişehir'de dağılması üzerine firarlar arttı. Sakarya Harbi sonrasında bile firar vakaları 48 bini bulmuştu. İlmeğin soğuk tehdidine rağmen halk, kendisini kurtarmak için mücadele ettiği misyonuyla hareket eden Ankara hareketine hâlâ emniyetsiz ve soğuk duruyordu.

5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa, başkumandanlık yanında, meclisin bütün salahiyetlerini kullanma hakkını elde edince, İstiklâl Mahkemeleri de kendisine bağlandı. Artık azaları meclis değil, başkumandan seçiyordu. Ardından çıkarılan ve halka bazı maddi mükellefiyetler yükleyen ‘Tekâlîf-i Milliye Kanunu’na aykırı hareketler de bu mahkemelerin sahasına sokuldu.

Sakarya Muharebesi'nden sonra mahkemelerin tekrar faaliyete geçirilmesi teklifine bazı milletvekilleri karşı çıktı. Hami Bey (Sinop) firarilerini caydırmak için kurulan mahkemelerin, Sovyet Rusya'daki Çeka'lara (gizli polis teşkilatına) benzediğini, hukuk sisteminde ikiliğe sebep olduğunu söyleyerek tavuk hırsızlarını bile muhakeme ettiğinden yakındı. Ardından “İstiklâl Mahkemeleri'ne ve hiçbir kimseye de adam asmak salahiyetini verilmemelidir. İdam cezası, tavuk öldürmek değildir. Bunlar tavuk değildir, hayat çok yüksektir” dedi. Hüseyin Avni Bey (Erzurum), “Hâkimleri hukukçu bile olmayan İstiklâl Mahkemeleri'ne verilen salahiyeti, Allah peygamberine bile vermemiştir” diyerek İstiklâl Mahkemeleri'nin derhal kapatılmasını ve memlekette kanunun hâkim kılınmasını istedi. Meclisteki muhalifler, başkumandan sıfatıyla meclisin bütün salahiyetlerine sahip olan Mustafa Kemal Paşa'nın giderek otoriter bir güç kazanmasından endişeli olduğu için bu maksada hizmet ettiğini düşündüğü mahkemelere de karşı idi.

Hukuk mu? İnkılap mı?

Bununla beraber 23 Temmuz 1921'de mahkemeler tekrar faaliyete geçti. Ankara dışında Kastamonu, Konya, Samsun ve Yozgat'ta birer mahkeme kuruldu. Nihai zaferin yaklaşması üzerine 1 Ağustos 1922'de mahkemelerin

İSTİKLÂL MAHKEMESİ KURULUR KURULMAZ, AZALARI BİR BEYANNAME NEŞREDEK “HİÇBİR KANUN MADDESİNE BAĞLI OLMADAN CEZA VERME SALAHİYETİNE SAHİP OLDUKLARINI” İLAN ETMİŞTİ.

ŞEYH SAİD İÇİN KURULAN MAHKEME

Şeyh Said isyanı sebebiyle kurulan “İsyan Mıntıkası İstiklâl Mahkemeleri” 5241 kişiyi elden geçirdi. 2779 beraat ve 551 idam kararı verdi. Bu mahkemede Mazhar Müfit (Kansu) reis, Ahmet Süreyya (Örgeevren) müddeiumumi, Ali Saip (Ursavaş) aza, Lütfi Müfit aza, Avni Doğan yedek aza idi. Eşref Edip, Velid Ebuzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi ve Sadri Ethem Bey gibi muhalif İstanbul gazetecileri de bu mahkemeye çıkarıldı. Biri hariç (Kemal Tahir'in babası Abdülkadir Bey) hepsi beraat etti. Kaderin cilvesine bakınız ki, muharrir Orhan Kemal'in babası olan Abdülkadir Kemali Bey, vaktiyle Pozantı İstiklâl Mahkemesi azası idi. Şimdi kendisi de bu mekânizmadan 6 ay mahkûmiyet almıştı. Bu öyle gözünü korkutmuş olacak ki, 1930'dan sonra siyasi muhalefeti sebebiyle mahkemeye çıkarılmak endişesiyle canını yurt dışına atmış, 10 seneye yakın sürgünde gezmişti.

faaliyeti tekrar muvakkaten tatil edildi. Meclis ekseriyetle bir karar alarak başkumandanın tayin ettiği mahkeme azalarını geri çağırıldı. 22 Ağustos'ta da ‘İstiklâl Mehâkimi Kanunu’ çıkarılarak bir miktar kısıtlanmak suretiyle vazife ve salahiyetleri yeniden tanzim olundu. Mahkemelerde savcı bulunacak ve idam kararları meclis tasdik etmeden infaz olunamayacaktı.

Umumiyetle firar vakaları ile isyanlara bakan ve 1 Ağustos 1922'de tatil edilen mahkemeler, 6 ay sonra “görülen lüzum üzerine” bu defa rejime karşı muhalefeti sindirmek ve inkılaplara reaksiyonu bastırmak üzere tekrar açılmıştır. Gizli müzakerelerde Rauf (Orbay) Bey, hukukun üstünlüğünü müdafaa ederek mahkemelere karşı çıkarken, inkılabın üstünlüğüne inanan İsmet (İnönü) Bey mahkemelere tam salahiyet istiyordu. Gazi'nin fikirlerine tercüman olan İsmet Bey'in dediği oldu. Bu devirde faaliyetleriyle Ankara ve Şark İstiklâl Mahkemeleri öne çıkmıştır.

7 sene boyunca mahkemeler 83 bin davaya bakmış ve bunlardan 4 bin 500'ü idam olmak üzere 50 bin kişiyi cezalandırmıştır. Bizzat kumandanların veya divan-ı harplerin (askeri sıkıyönetim mahkemelerinin) verdiği keyfi cezalar bu sayıya dahil olmadığı gibi, Şark harekâtları esnasında imha edilen on binlerce köylü de dahil değildir. Kesin rakamları tespit etmek bugün için neredeyse imkânsızdır. Mesela Konya İstiklâl Mahkemesi sadece 3 idam kararı vermişken, ondan evvel burada bulunan askerî mahkeme 2 bin kadar davada 700 idam cezası vermişti.

Mahkemeler işler süratli görülebilin diye bazen seyyar olarak çalışmış, icabında şehir şehir gezmiştir. Vazife sahasına girmeyen çok sayıda davayı reddetmesi gerektiği halde, fırsat bulmuşken neticelendirmiştir. Ankara, Eskişehir, Isparta, Sivas ve Konya İstiklâl Mahkemeleri, Ekim 1920-Şubat 1921 arasındaki 4 ayda 31 bin zanlıyı muhakeme etmiş; %5 beraat, %8 idam, %87 sair ceza kararı vermiştir. Bu, günde 258 kişinin davasına bakılması anlamına gelir ki “iş kesafetini” göstermesi cihetiyle oldukça mühimdir.

Adı mahkeme olmakla beraber bu kurumlar, meclis tarafından seçilmiş

Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları-1926

Ahmed Nedim İşaret Yayınları, 2000, 574 sayfa

4 ALİ'LER DİVANININ KARA LİSTESİ

"4 Aliler Divanı" da denilen Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Ali (Çetinkaya) reis, Necip Ali (Küçüka) müddeiumumi, Ali (Kılıç) aza, Ali (Rize) aza ve Reşit Galip yedek aza idi. İlk meşru muhalefet partisi Terakkiperver Fırka'nın kapatılması için evrakına el koydu. Bunu haber yapan gazetecileri de tevkif ettirdi. Hüseyin Cahid (Yalçın) müebbet, Zekeriya (Sertel) ve Cevad Şakir (Kabaşağaçlı-Halıklar-nas Balıkçısı) 3 sene sürgün cezasına çarptırıldı. Şapka kanununa direnenleri cezalandırmak üzere Kasım 1925'te Anadolu turnesine çıkan mahkeme Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, Erzurum, Rize, Giresun'da davalara baktı. O dönemde Kayseri ve Sivas'ta nümayişler olmuş, Erzurum'da şapka aleyhinde nümayiş yapan 3 bin kişi üzerine polis ateş açmış, üç kişi ölmüştü. Rize'de Hamidiye zırhlısı, şehri bombardıman etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Kayseri'de halkı şapka kanununa muhalefete teşvik etmek suçundan Şeyh Hamdi Efendi ve 4 arkadaşı idam edildi. Sivas'ta halkın nümayişlerine liderlik ettiği ithamıyla ulemeden iki kişi idama mahkûm oldu. Abdurrahman Efendi kaçtı, fakat İmamzade Necati Efendi infaz edildi. Aralarında belediye reisinin bulunduğu 33 kişi de ağır hapse mahkûm oldu. Tokat'ta şapka ve türbeler kanununu protesto eden Erbaa belediye reisi ağır hapse mahkûm edildi. Maraş'taki nümayişlerde 39 kişi tevkif edildi. Aralarında Ulu Camii imamı Molla İbrahim ve müezzin Hafız Mehmed'in de bulunduğu 5 kişi idama ve gerisi ağır hapse mahkûm oldular. Giresun'da mahkemeye çıkarılan 60 kişiden Nakış Şeyhi Muharrem Efendi ve 2 hoca idama, 9 kişi de ağır hapse mahkûm oldu. Giresun davası çerçevesinde İskilipli Atıf Hoca ve İstanbul ulemasından 27 kişinin muhakemesi Ankara'da yapıldı. Şapka inkılabından evvel yazdığı "Frenk Mukallidliği ve Şapka" adlı bir risaleden dolayı, hukukun umumi prensibine aykırı şekilde kanunlar geriye yürütülerek Atıf Efendi'ye ve Babaeski Müftüsü Ali Rıza Efendi'ye idam cezası verildi. Atıf Efendi 1 Şubat'ta 15 sene küreğe mahkûm olmuşken hükümet bu cezayı az buldu ve 3 Şubat'ta hüküm idama çevrildi. Şair İhsan Mahvi, bir mektubundaki "Ne 64 kaldı, ne 102" cümlesinden dolayı burada muhakeme olunmuştur. Ebced hesabıyla 64 "din", 102 ise "iman" demektir. Tahirül-Mevlevi, Ömer Rıza (Doğrul), Ahıskalı Ali Haydar Efendi ve Atıf Efendi'nin kitabını basan Ermeni Mihran Efendi beraat etti. Tahirül-Mevlevi'nin o günleri anlatan hatıraları matbudur. Mahkeme zabıtları da neşredilmiştir. Burada zanlılara sorulan sualler, adalet tarihi cihetiyle trajikomiktir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi muhalefetin sindirilmesinde ve rejimin güçlenmesinde en mühim rolü oynamıştır. En çok idam cezası verip infaz eden İstiklâl Mahkemesi olma unvanına sahiptir. Meclis zabıtları ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinden öğrendiğimize göre, sadece şapka sebebiyle 33 kişi idama mahkûm olmuştur. Mecliste kanun aleyhinde konuştuğu için Nureddin Paşa bile mahkemeye çıkarılmıştır. Ne gariptir ki, kanundan birkaç ay evvel meclis merdivenlerinde başında hasır şapka ile gördüğü genç muhabir Hikmet Şevki'yi "Anandan şapkayla mı doğdun?" diye tokatlayan Kel Ali, şimdi şapka giymeyenlere ceza dağıtmaktadır. (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*).

Ankara İstiklâl Mahkemesi İzmir Suikastı davasına bakıp 15 idam cezası verdi. "Paşalar Davası" diye de bilinen davada Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez), Refet (Bele), Mersinli Cemal Paşa, Bekir Sami (Kunduh), Sabit (Sağiroğlu) gibi Ankara hareketinin kurucularından olup şimdi muhalefet safındaki şahısları muhakeme etti. Cavid Bey, Dr. Nazım, İsmail Canbolat, Ayıcı Arif, Kara Kemal gibi eski İttihatçıları tasfiye eden de bu mahkemedir. Hatta 10'ar sene kürek cezasına itiraz eden Halis Turgut ve İsmail Canbolat'ın hükmü diğerleri gibi idama çevrilmiştir. Başta en yakınlarından biri olduğu halde sonradan Gazi'yle yolunu ayırdığı düşünülen Rauf (Orbay) bile Viyana'da tedavideyken 10 sene hapse mahkûm edildi. Memlekete ancak 10 sene sonra dönebildi.

Cavit Bey'in âdeti veçhiyle mahkemede de cebinde konuşması, eski İttihatçı (Kel) Ali Bey'in gazabını uyandırmış; kendisini ağır şekilde azarlamıştı. Mahkeme, Ankara hareketine hizmeti geçmiş nice mühim şahsiyetlere bile nezaket şöyle dursun, tahkir edici muamelede bulunurdu. Hatta yakın dostu Kazım Karabekir'i, milletvekillerinin dokunulmazlığını ileri sürerek serbest bıraktıran başvekil İsmet Bey'in mahkeme tevkifine karar verdi. Gazi'nin tavsiyesi/talimatı üzerine İsmet Bey mahkemeden alenen özür diledi; selafkten kurtuldu. Kazım Karabekir'in mahkemeye gelişinde, bütün subaylar selam durdu; beraat kararı verildiğinde ise salon alkışlardan inledi. (Şevket Süreyya, *Tek Adam*, III/276-277).

hukukçu olmayan politikacıların hâkimlik yaptığı birer dehşet makinesi idi. Bu hâkimler, asker-sivil herkese emir verme yetkisini haizdi. Siyasi ve hukuki mesuliyetleri yoktu. Kararları hukuki deliller değil, şahsi kanaatler tayin ederdi. Bunlar itiraz ve temyize kapalıydı. Dava mevzuu ve tahkikat, bazen zanlının doğumundan öncesine kadar uzanabilirdi. Zanlılara avukat tutma imkânı verilmediği gibi, müdafaa hakkı da mahduttu. İskilipli Atıf Efendi Ankara İstiklâl Mahkemesi'nden müdafaa yazmak üzere 3 gün mühlet istediğinde, kulakları da iyi işitmeyen müddeiumum kızarak, "Sizi bekleyemeyiz, bu gece yazın, yarın getirin" emrini vermişti. Ali Rıza Efendi ise, müdafaname yazmayarak, hakkındaki idam hükmünün hemen infazını rica etmişti.

İstiklâl Mahkemeleri hâkimlerinin, kendilerini adalet dağıtmakla memur görmedikleri aşikârdır. Mahkemede ki tavırları ve beyanları ile hatıratları, bilhassa ikinci devrede, zamanın icabına ve iktidarın arzusuna göre hareket ettiklerini göstermektedir. Divan-ı harp (askerî mahkeme) iyi kötü kanuna dayanan bir mahkeme idi. İstiklâl Mahkemeleri'nde ise ne kanun ne hukuk işliyordu. Her şey merkezden gelecek bir telgrafa bağlıydı. Hatta 20 Nisan 1925'te İsmet Bey'in, meclis tatilde iken, idam kararlarının meclise sormaksızın hemen infaz edilebilmesine dair müzakeresi kabul edilmişti.

Her davada üstten ima yoluyla ya da açıkça gelen talimata göre hareket edilen bu mahkemelerin siyasi cihetini Mete Tunçay *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Rejiminin Kurulması 1923-1931* adlı kitabında izah eder (s. 145).

Nitekim Gazi, İzmir'deki Paşalar Davası'nda, Kazım Karabekir'in üzerine fazla gidilmeyeceği hususunda İsmet Paşa'ya teminat vermişti. 8 ay sonra Ali Fuat (Cebesoy) Paşa *Siyasi Hatıralar*'ında anlattığı üzere, "Paşaların senin hatıranın için affettirdim" diyerek mahkeme üzerindeki tesirini kabullenmiştir.

Gazi'yi öldürmeye müteveccih komploya dair İzmir Suikastı davasını takip eden Falih Rıfka (Atay), dönüşte Gazi'ye demiştir ki: "Paşam, bir adalet mahkemesi veya siyasi bir rejim mahkemesi, ikisi de olur. Adalet, yalnız haklıyı haksızı, rejim

Ali Kılıç (en önde, soldan ikinci), Ali Çetinkaya (soldan üçüncü) ve Necip Ali Küçüka (en sağda).

Ali Çetinkaya

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde her dava üstten gelen talimata göre karara bağlanıyordu. Burada Ali Çetinkaya (soldan ikinci) reis, Necip Ali Küçüka (en sağda) müddeiumumi, Ali Kılıç (soldan üçüncü) aza, Ali (Rize) aza ve Reşit Galip yedek aza idi. Bu sebeple Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne "4 Aliler Divanı" denilmektedir.

de yalnız kendi selametini düşünür. Ben ikisini de anlıyorum. (Kel) Ali (Çetinkaya) Bey'in ne yapmak istediğini anlamadım" (*Çankaya*, s. 404).

Şahit dinlemek vakit kaybı

2 Mart 1927 tarihinde mahkemelerin faaliyeti durduruldu. Ancak "İstiklâl Mahkemeleri Kanunu" meriyette (yürürlükte) kaldı ve 5 Mayıs 1949'da evvelce bu mahkemelerden mahkûmiyet almış Adnan Adıvar'ın teklifiyle kaldırıldı. Evvelce verilmiş bir hükmü meşru hâle getirmek için delil arandığından dolayı İstiklâl Mahkemeleri halk arasında, Kel Ali'nin ağzından, "Zanlının idamına, şahitlerin bilahare dinlenmesine karar verildi" şeklinde acı bir şekilde alaylanmıştır. Nitekim Şevket Süreyya Aydemir, bu mahkemelerde avukat

bulundurulması, hatta şahit dinlenilmesi gibi usullerle vakit kaybedilmediğini söyler (*Tek Adam*, III, s. 279).

Mevzu hakkında ilk etraflı çalışmayı yapmış olan Kemalist tarihçi Ergün Aybars, "devrim mahkemesi" olarak vasıflandırdığı İstiklâl Mahkemeleri'nin tenkit edilmesini yersiz bulur; hiçbir devrimin muhalefete hayat imkânı tanınamasının tabii olduğunu söyler. Usta komitacı Celal Bayar'ın yıllar sonra İnönü'nün reisicumhurluğuna karşı çıkan Eskişehir milletvekili Emin Sazak'ı tehdit için söylediği şu sözler de ibretliktir: "Bu bir rejim meselesidir. En önce asarım, sonra muhakeme ederim!" Kendisi de İstiklâl Mahkemeleri'nde mahkûmiyet almış Hüseyin Cahid Bey'in mahkemede söylediği şu söz, müesseseyi tasvire kâfidir: "Böyle bir mahkemede hâkim olmaktan ise,

mahkûm olmayı tercih ederim."

Falih Rıfka Atay der ki: "Ne kadar yazık ki, yeni rejimin otoritesi İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye her türlü aleyhtarlığın ve gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılabı tamamlamak fırsatını verdi. Nasıl ki, Meşrutiyette İttihat ve Terakki otoritesi de taklib-i hükümet (darbe) hadisesinin sehpaları üstünde tutunmuştu. Fakat hükümet içinde hükümet gibi, bir de İstiklâl Mahkemesi otoritesi meydana geldi. Reisin evi hemen hemen merci-i enam (insanların müracaat merkezi) idi. Bu hâl İsmet Paşa'nın devamlı ısrarları üzerine bir akşam, Ankara Palas'ın bir balosunda Mustafa Kemal'in İstiklâl mahkemecilerini çağırıp hemen oracıkta vazifelerine nihayet vermelerine kadar sürdü" (*Çankaya*, s. 405-406).